

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ปัญหา ที่มาของงานวิจัย

ประมาณปลายปี พ.ศ. 2547 ผู้วิจัยมีโอกาสดำเนินการวิจัยเรื่อง เดช จอมเมือง ผู้นำชุมชนท่านหนึ่ง จากหมู่บ้านดอนไชย ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นผู้ที่เข้าไปรับการอบรมและดูงานเกี่ยวกับ ฝ่ายชลอน้ำบนภูเขาจากโครงการหลวง ห้วยฮ่องไคร้ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ และเมื่อประมาณสิบปีที่แล้วผู้วิจัยก็ได้ไปเยี่ยมชมโครงการดังกล่าว ผู้นำชุมชนท่านนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ของการสร้างฝายว่าเป็นการชะลอความแรงและความเร็วของน้ำในฤดูฝน และช่วยกักเก็บน้ำเอาไว้ใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ป่าในฤดูแล้งซึ่งเป็นไปตามนัยของพระราชดำรัสในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมื่อ วันที่ 4 ธันวาคม 2537 คือ “เป็นการปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก”(สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงาน โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2545:56) ผู้นำชุมชนท่านนี้ยังกล่าวอีกว่า มีหมู่บ้านหนึ่ง ชื่อหมู่บ้านผาเวียง ตำบลภูคา อำเภอ ปัว จังหวัด น่าน ประชากรในหมู่บ้านเป็นชาวเขาเผ่าละว้า ชาวบ้านหลายคนเคยได้รับการฝึกอบรมเรื่อง ฝายกักเก็บและชะลอน้ำมาแล้ว เขาสนใจจะสร้างฝายขึ้นแต่ยังขาดในเรื่องเงินที่ต้องใช้จัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ หากได้รับความช่วยเหลือก็สามารถลงมือสร้างให้เป็นประโยชน์ได้

ผู้วิจัยเล็งเห็นถึงประโยชน์ของการสร้างฝาย จึงได้นำคำกล่าวมาขยายให้ทราบในกลุ่มเครือข่ายใน กรุงเทพฯ และรณรงค์รับบริจาคจากบุคคลต่าง ๆ เป็นเงินประมาณ 40,000 บาท จากนั้นได้รวบรวม นักศึกษาของมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต ซึ่งเป็นชาวจังหวัดน่านจำนวน 7 คนและเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัย อีกหนึ่งคน โดยเรียกชื่อกลุ่มว่า “มธบ. รักษ์ป่าต้นน้ำ” ประชุมและตกลงร่วมกันในการสร้างฝายชะลอน้ำตาม ความต้องการของชาวบ้านโดยทำการประสานงานกับฝ่ายท้องถิ่นคือ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน และภาค ราชการ เพื่อนัดหมายกำหนดวันและจุดในการสร้างฝายคอนกรีตขึ้น ณ ลำห้วยผา เพื่อทำให้เกิดแอ่งน้ำ เล็กๆ ขึ้นบนภูเขา ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อระบบนิเวศของสัตว์เล็ก เช่น กุ้ง ปู ปลา กบและเขียด ตลอดจน เป็นแหล่งส่งน้ำจากจุดดังกล่าวไปใช้ประโยชน์ในโรงเรียนประจำหมู่บ้านผาเวียง ตำบลภูคา ซึ่งอยู่ห่างไป ประมาณ 1 กิโลเมตร

เดือนกุมภาพันธ์ 2548 ผู้วิจัยในฐานะของผู้นำ “กลุ่ม มธบ.รักษ์ป่าต้นน้ำ” เสนอเรื่องนี้แก่ ศาสตราจารย์ ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต นายกสภามหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตในขณะนั้น ท่านมีความสนใจว่า

เป็นโครงการที่สืบเนื่องมาจากพระราชดำริ และต้องการเห็นการลงมือปฏิบัติ ณ สถานที่จริง จึงได้ร่วมเดินทางเพื่อไปสังเกตการณ์ระหว่างวันที่ 6-10 มีนาคม 2548 ทั้งนี้ ศาสตราจารย์ ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต ได้เห็นความร่วมมือระหว่างนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์และชาวบ้านในการก่อสร้างฝายคอนกรีต ขนาดกว้าง 7 เมตร สูง 2.5 เมตร หน้า 30 เซนติเมตร นอกจากนี้ยังร่วมกันสร้างฝายดักตะกอน ซึ่งเป็นฝาย หินทิ้งและฝายตะแกรงอีกอย่างละหนึ่งฝายรวมเป็นทั้งสิ้น 3 ฝาย หลังจากที่ได้กลับมายังกรุงเทพฯ ศาสตราจารย์ ดร.สิปปนนท์ ได้กรุณาติดต่อ บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) ในการขอรับการสนับสนุนในเรื่อง ค่าใช้จ่าย เพื่อให้ผู้วิจัยสามารถดำเนินโครงการดังกล่าวนี้ ตลอดระยะเวลา รวม 3 ปีที่ผ่านมา

ศาสตราจารย์ ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต สันทนา กับพระครูพิทักษ์นันทคุณ
ระหว่างเยี่ยมชมการสร้างฝาย

กิจกรรมสร้างฝายเช่นนี้สามารถทำได้เฉพาะในฤดูร้อนคือ เดือนมีนาคม เมษายนและต้นเดือน พฤษภาคมเท่านั้น เนื่องจากเป็นช่วงที่ไม่มีฝน ทำให้สามารถเดินป่าจากถนนไปสู่ลำห้วยได้โดยไม่มีอันตรายมากนัก และเป็นช่วงที่น้ำแห้งขอดสามารถทำงานในลำห้วยได้ ด้วยเงื่อนไขเช่นนี้ “กลุ่ม มทบ. รักษาป่าต้นน้ำ” จึงสามารถกำหนดโครงการเพื่อลงมือทำงานในช่วงหยุดภาคฤดูร้อนของแต่ละปี คือ เดือนมีนาคม เมษายน และพฤษภาคม เดือนละ 1 ครั้ง เป็นเวลาสามปี

“กลุ่ม มธบ.รักษำปำต้นน้ำ” ได้ขำยควำมคิด้ไปสู่นักคิศึกษาและอำจารย์ทำนอื่นเชิฐชวนให้ร่วมนำงำนและได้ปรีกษำหำรือกับตัวแทนขำวบ้านดอนไชยเพื่อร่วมนมือกันเป็นระยะเวลำ 3 ปี ตั้งชื่อคิรณการว่ำเป็นคิรณการฝำยถำยในหลวง โดยตั้งใจจะร่วมนกันสร้ำงฝำยให้ได้ครบ 80 ฝำยเพื่อให้เป็นคิรณการเฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกำสพระราชพิธีมหำมงคเฉลิมพระชนมพรรษำ 80 พรรษำ 5 ธันวำคม 2550 กิจกรรมนี้อำรับควำมสนใจจากอำจารย์และนักคิศึกษาจากมหำวิทยำลัยธຸรคิฉบับัณคิถิย์ ซึ่งผลัดเวียนกันไปร่วมนคิรณการจำนวนมำก จากกลุ่มสโมสรอำจารย์และพนังำน กลุ่มสโมสรนักคิศึกษา กลุ่มนักคิศึกษาภำควิชำรัฐประศำสนศำสตร์ มหำวิทยำลัยธຸรคิฉบับัณคิถิย์ นอกจำกนี้อยังมีชมรมบำเพ็ญประโยชน์จำกบริษัทเอกชน ขอร่วมนเดินทำงและร่วมนกิจกรรมน้อก 3 บริษัท ผู้วิจยได้เจอรำหำรือกับตัวแทนภำคทอ้งถิ่นเพื่อขอควำมร่วมนมือขำยพื้นที่การดำเนินการออกไปยังลำห้วยอื่นเพิ่มขิ้น คิ้อลำห้วยหำญ ลำห้วยบ่อหมำ ลำห้วยหินลับ และลำห้วยเย็น จนทำให้สามารถสร้ำงผลงำนทั้งสินได้เกินเป้าหมายที่ตั้งไว้คิ้อ

1. สร้ำงฝำยชะลอน้ำทั้งหมด จำนวน 98 ฝำย
2. สร้ำงถังบรรจุน้ำขนาด 59,000 ลิตร จำนวน 2 ถัง เพื่อรับน้ำจำกฝำยมำกักเก็บไว้ชั้นหนึ่ง เพื่อเดินทอส่งน้ำไปสู่อำกรบริภคของหมู่บ้านจำนวน 160 หลังคำเรือน
3. ผลพลอยได้จำกการทำนงำนร่วมนกับขำวบ้านทำให้พบเห็นปัญหำของหมู่บ้านเรื่องการดูแลเด็กก่อนวัยเรียนซึ่งแต่เดิมได้ใช้สถำนที่วัดโดยการดูแลของพระสงฆ์ซึ่งเป็นภำระยุงยำก โดยเฉพาะเมื่อมีพิธีกรรมนำงำนศำสนำ เช่นการฉำปนกิจศพ และพิธีกรรมนอื่น ๆ คณะกรรมนการหมู่บ้านได้ปรีกษำหำรือและขอควำมช่วยเหลือ จึงได้รณรงคิหำผู้มีจิตศรัทษำช่วยเหลือค้ำใช้จำยดำนวัสดุก่อสร้างโดยขำวบ้านเป็นผู้นลงแรงปรีบปรุ้งอำครำโรงเรียนซึ่งเดิมร้ำงอยู่ให้สามารถใช้งำนได้ดีเพื่อเป็นศูนย์ดูแลเด็กก่อนวัยเรียน ในปัจจุบันเป็นสถำนที่ดูแลเด็กกลุ่มอำยุ 3-5 ปี จำกทั้งตำบลจำนวนมำกกว่ำ 100 คน โดยองค์กำรบริหำรส่วนตำบลซึ่งปัจจุบันเป็นเทศบาลตำบลคิลำแสง เป็นผู้นเขำมำบริหำรจัดกำรโดยการจัดจำงครุมำดูแลเด็กทั้งหมด

คิรณการฝำยถำยในหลวง นี้ได้สำเร็จเสร็จสิ้นลงในปี 2550 จำกข้อมูลเบิ้องต้นพบว่ำขำวบ้านยังอำรับประโยชน์จำกคิรณการดังกล่าวอยู่กระทั้งปัจจุบันนี้ แต่ยังมีได้มีกำรประเมินผลและบันทึกผลของคิรณการอย่ำงเป็นทำงกำรเพื่อประโยชน์ทำงวิชำกำร ผู้วิจยจึงขอเสนอคิรณการวิจยเพื่อการติดตำนและประเมินผลคิรณการดังกล่าว

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการติดตามผลและประเมินผลโครงการของการสร้างฝายกักเก็บและชะลอน้ำตามโครงการ ฝายถาวรในหลวง จำนวน 98 ฝาย ณ ลำห้วยสายต่าง ๆ 5 ลำห้วย และได้พัฒนาให้เป็นระบบประปาภูเขาที่สามารถอำนวยประโยชน์แก่ประชาชนชาวบ้านดอนไชยจำนวน 160 หลังคาเรือน โดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ

1. ประเมินผลกระทบของการสร้างฝาย ในด้านเศรษฐกิจ ในด้านสังคม และในด้านสิ่งแวดล้อม
2. เพื่อรวบรวมความคิดเห็นต่าง ๆ ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ให้นำไปสู่ข้อเสนอแนะอย่างเป็นทางการแก่หน่วยงานราชการและ/หรือหน่วยงานเอกชนที่มีนโยบายในเรื่องการสร้างฝาย
3. เพื่อบันทึกรูปแบบหนึ่งในการทำงาน เพื่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งองค์กรเอกชนหรือกลุ่มพนักงานขององค์กรที่สนใจในกิจกรรมเพื่อเป็นการแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม (Corporate Social Responsibility-CSR)
4. เพื่อให้องค์กร บุคคลหรือคณะบุคคลที่ให้การสนับสนุนกิจกรรมสร้างฝายของกลุ่ม “มรภ.ราชภัฏรำไพพรรณี” ได้ทราบผลของกิจกรรมที่ได้ให้การสนับสนุนไป

1.3 สมมติฐานของงานวิจัย

งานวิจัยนี้กระทำหลังจากที่ได้วิเคราะห์ในเบื้องต้นถึงผลลัพธ์ของกิจกรรมสร้างฝายว่าเกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ หลากหลายในการบริหารจัดการน้ำ จึงทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจศึกษาในรายละเอียดบนสมมติฐานที่ว่าการทำงานฝายนั้น

1. เป็นกิจกรรมที่สนองพระราชดำรินองคพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
2. เป็นกิจกรรมที่มีส่วนในการรักษาสภาพป่าต้นน้ำของแม่น้ำน่าน
3. เป็นกิจกรรมที่สร้างจิตสำนึกการรักชุมชนและรักธรรมชาติแก่อาจารย์ พนักงานและนักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี
4. เป็นกิจกรรมที่สามารถพัฒนาต่อให้เป็นประปาภูเขาให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์
5. เป็นกิจกรรมที่ทำให้นักศึกษาได้เรียนรู้ถึงวิธีทำงานโครงการ การทำงานกับชุมชน และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

1.4 ขอบเขตของงานวิจัย

เนื่องจากงานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาผลลัพธ์ของการทำงานโดยเฉพาะของ “กลุ่ม มทบ.รักษำปำต้นน้ำ” ในช่วงเวลาและในพื้นที่ชัดเจน จึงได้กำหนดขอบเขตของงานวิจัยไว้คือ

1. เป็นการศึกษาวิจัยผลของการสร้างฝาย ณ ลำห้วยต่าง ๆ 5 ลำห้วย ซึ่งไหลผ่านป่าชุมชนศิลาแลง ผ่านตำบลศิลาแลง ลงสู่แม่น้ำน่าน
2. ศึกษาเฉพาะการสร้างฝายโดย “กลุ่ม มทบ.รักษำปำต้นน้ำ” ซึ่งประกอบด้วยอาจารย์พนักงานและนักศึกษามหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์ ร่วมกับชาวบ้านและผู้นำชาวบ้านดอนไชย ตำบลศิลาแลง อ.ปัว จังหวัตน่าน
3. การศึกษาประโยชน์ที่เกิดจากกิจกรรมสร้างฝายนี้ วิเคราะห์เฉพาะกรณี
  - 3.1 ปำในพื้นที่ป่าชุมชนศิลาแลง ซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรงจากฝาย
  - 3.2 หมู่บ้านดอนไชยซึ่งมีส่วนร่วมในกิจกรรมจำนวน 160 หลังคาเรือน
  - 3.3 “กลุ่ม มทบ.รักษำปำต้นน้ำ” ซึ่งริเริ่มและร่วมกับชาวบ้านดอนไชยดำเนินการสร้างฝายจำนวน 98 ฝาย

1.5 กรอบแนวคิดในการวิจัย

เนื่องจากงานวิจัยนี้เป็นการวิจัยทางสังคมศาสตร์ซึ่งเน้นผลทางความรู้สึกนึกคิดของบุคคลและกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับฝายและผลกระทบของฝายคือชาวบ้านดอนไชย ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัตน่าน จึงได้ทำการศึกษาความคิดเห็นของกลุ่มคนดังกล่าวด้วยการใช้แบบสอบถาม เพื่อรับความคิดเห็นจากชาวบ้าน 160 หลังคาเรือน ซึ่งมีส่วนร่วมในการสร้างฝายในป่าชุมชนศิลาแลง ถึงผลกระทบในด้าน เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม นอกจากนั้น เพื่อความมั่นใจ ผู้วิจัยยังได้สอบถามข้อมูลเชิงลึกเพิ่มเติมด้วยการพูดคุยและสัมภาษณ์ ผู้ใหญ่บ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน และ กรรมการหมู่บ้าน อีกหลายท่านด้วยการพูดคุยใกล้ชิด เพื่อตรวจสอบข้อมูลต่างๆ การที่ผู้วิจัยได้เป็นผู้นำทีมภาคสนามในการก่อสร้างฝายตลอดระยะเวลาเกินกว่าสามปี ทำให้รู้จักและคุ้นเคยกับชาวบ้านเป็นอย่างดี กระทั่งมั่นใจได้ว่าข้อมูลที่ได้รับเป็นข้อมูลที่เชื่อถือได้ สามารถนำมาเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ผลได้จริง

1.6 นิยามศัพท์

ไทลื้อ หรือ ไตลื้อ เป็นชาวไทกลุ่มหนึ่ง มีถิ่นฐานเดิมอยู่ในแถบสิบสองปันนาของจีน มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นคือการใช้ภาษาไทลื้อและยังมีวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์อื่น ๆ เช่น การแต่งกาย ศิลปะและประเพณีต่าง ๆ เดิมชาวลื้อ หรือ ไทลื้อ มีถิ่นที่อยู่บริเวณเมืองลื้อหลวง จีนเรียกว่า “ลื้อเจง” ต่อมาได้เคลื่อนย้ายลงมาอยู่บริเวณเมืองหนองแส หรือที่เรียกว่าคุนหมิงในปัจจุบันแล้วย้ายลงมาสู่ลุ่มน้ำโขง สิบสองปันนาปัจจุบัน ชาวไทลื้อบางส่วนได้อพยพหรือถูกกวาดต้อน ออกจากเมืองเหล่านี้เมื่อประมาณหนึ่งร้อยถึงสองร้อยปีที่ผ่านมา แล้วลงมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในประเทศตอนล่าง เช่น พม่า, ลาวและไทย ปัจจุบันชาวไทลื้อกระจายตัวอยู่ที่จังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ ลำพูน แม่ฮ่องสอน พะเยา ลำปาง แพร่ น่าน (สารานุกรมวิกิพีเดีย)

ชนเผ่าลัวะ ชนเผ่าในประเทศไทย ส่วนมากตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตภูเขา นับถือพุทธศาสนา ควบคู่กับการนับถือผีมาแต่เดิมเหมือนคนไทย มีผู้นำด้านการปกครองและผู้นำประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยงผี ลัวะ เชื่อเรื่องผีว่ามีทั้งผีดีและผีเลวสิงสถิตอยู่ตามสิ่งต่าง ๆ เช่น ผีเผ่าครอบครัว ผีฟ้า ผีป่า ผีภูเขา ผีเผ่าประตู่หมู่บ้าน เป็นต้น

ฝาย ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ให้ความหมายไว้ว่า “ที่กั้นน้ำเพื่อการชลประทาน” โดยความหมายทั่วไปก็คือ สิ่งก่อสร้างขวางหรือกั้นทางไหลของกระแสน้ำ ซึ่งตรงกับความหมายในภาษาอังกฤษว่า Check Dam ฝายอาจถูกเรียกเฉพาะเจาะจงลงไปเป็นชนิดต่าง ๆ ตามลักษณะการใช้งานเช่น

ฝายกักเก็บน้ำ มักจะหมายถึงฝายที่ค่อนข้างแข็งแรงอาจสร้างขึ้นด้วยคอนกรีตที่ทำให้ปิดกั้นสายน้ำได้เกือบ 100% น้ำจะผ่านฝายนี้ไปได้ก็ต้องล้นแนวกันไป

ฝายชะลอน้ำ เป็นฝายที่สร้างขึ้นง่าย ๆ เพียงเพื่อให้สายน้ำหยุดชะงักเพื่อผ่านฝายไปช้า ๆ ทำให้กระแสน้ำที่ไหลตามมาหยุดชะงักไปด้วย และน้ำเอ่อสูงขึ้นเกิดแอ่งน้ำชั่วคราวทำให้ดินริมตลิ่งได้ดูดซับน้ำเอาไว้ให้เกิดความชุ่มชื้น ในบางครั้งจึงเรียกฝายชนิดนี้ว่าเป็น “ฝายชะลอความชุ่มชื้น”

ฝายดักตะกอน เป็นฝายลักษณะเดียวกับฝายชะลอน้ำหรือฝายชะลอความชุ่มชื้นแต่เจตนาารมณ์ของการสร้างคือให้เป็นฝายที่กักกันเศษดิน ทราบ เศษไม้ใบไม้หรือขยะต่าง ๆ ที่ไหลลงมากับสายน้ำให้ติดค้างอยู่ที่ฝายดักตะกอนให้น้ำซึมผ่านไปได้ **ฝายดักตะกอน**จึงเปรียบเสมือนเครื่องกรองแบบหยาบ ๆ ซึ่งเมื่อเศษดินเศษไม้มาช่วยกันจุกช่องหรืออุดรูรั่วต่าง ๆ ทำให้พอกันน้ำได้พอสมควร ประโยชน์หลักของฝายดักตะกอนก็คือกั้นไม่ให้ตะกอนหรือขยะต่าง ๆ ไหลลงไปสู่ฝายกักเก็บน้ำและทำหน้าที่เช่นเดียวกับฝายชะลอน้ำด้วย

โดยลักษณะประโยชน์และการใช้งานนั้นฝายจึงถูกแบ่งเป็นสองกลุ่มคือ ฝายกักเก็บน้ำและ ฝายชะลอความชุ่มชื้น ในกลุ่มของฝายชะลอความชุ่มชื้นนั้น ยังมีการเรียกชื่อแตกต่างกันออกไป บางทีก็เรียกตามผู้ที่ทำฝายนั้นขึ้นมาเช่น

ฝายแม้ว เป็นการอ้างอิงถึงฝายซึ่งสร้างขึ้น โดยชาวไทยภูเขาที่กักเก็บน้ำไว้ใช้สอยนอก ฤดูฝน ชื่อ “ฝายแม้ว” นี้ ปรากฏในพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่คณะบุคคล องค์กร สมาคมต่าง ๆ ที่มาเข้าเฝ้าเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา 5 ธันวาคม 2548 ณ ศาลา ดุสิตาลัย สวนจิตรลดา เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2548

ฝายบีเวอร์ (Beaver Dam) มีผู้สังเกตพฤติกรรมของตัวบีเวอร์ (Beaver) ว่าชอบว่ายน้ำ เล่นน้ำ มันจึงมักจะหาเศษไม้เศษขยะต่าง ๆ มากั้นช่องทางน้ำในลำธารเพื่อให้เกิดแหล่งน้ำที่สามารถว่ายน้ำ ได้นานขึ้นไม่เฉพาะเวลาฝนตกเท่านั้น จนกระทั่งมีการเรียกขานลักษณะของฝายแบบง่าย ๆ เช่นนี้ว่าฝาย บีเวอร์ (Della Thomson, 1992:67)

นอกจากนี้แล้วยังมีการเรียกชื่อฝายตามวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการสร้างฝาย เช่น

ฝายหินทิ้ง เป็นชื่อฝายชะลอความชุ่มชื้นที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราช ดำรัสถึง (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2551:318) เป็นฝายที่สร้างโดยนำหินขนาดต่าง ๆ มากองรวม ๆ กัน เป็นรูปแบบยาวขวางลำน้ำเอาไว้ก็จะช่วยชะลอสายน้ำได้บ้าง แต่หากสายน้ำไหลเชี่ยวกรากรุนแรงฝาย ลักษณะนี้ก็อาจพังทลายไปได้ง่าย

ฝายตะแกรง (Gabion Dam) คือฝายซึ่งใช้ตาข่ายเหล็กที่ค่อนข้างแข็งแรงมาห่อหุ้มหินให้ ติดกันเป็นก้อนเดียว ซึ่งเมื่อน้ำพัดพาเอาตะกอนดินโคลนเข้ามาอุดช่องว่าง ๆ เล็ก ๆ ระหว่างก้อนหินแล้ว ทั้งหมดจะเกาะติดกันแน่น ฝายชนิดนี้จึงค่อนข้างแข็งแรงและใช้ประโยชน์ได้ดี ข้อจำกัดของฝายชนิดนี้คือตัว ตาข่ายหรือตะแกรงเองมีราคาแพง และการขนตาข่ายเหล่านี้ไปยังหน้างานหรือสถานที่สร้างฝายเป็นภาระ การแบกขนที่หนักมาก

ฝายคอกหมู เป็นฝายที่ใช้ไม้ที่พอจะหาได้ใกล้ ๆ หน้างาน อาจเป็นไม้ไผ่หรือไม้เนื้ออ่อน บางชนิด ตลอดจนถึงไม้ที่ได้จากไม้ล้มต่าง ๆ เอามาปักลงดินและสร้างเป็นโครงเหมือนเล้าหมูเพื่อความ แข็งแรงแล้วจึงนำถุงบรรจุดินหรือทรายมาเรียงไว้ในโครงสี่เหลี่ยมที่สร้างไว้ ก็จะได้ฝายอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่ง อาจพอกันน้ำกันตะกอนได้บ้างเหมือนชาวกรุงเทพมหานครหรือจังหวัดอื่น โดยทั่วไปใช้ถุงทรายกันมิให้น้ำ เข้าบ้านในฤดูน้ำท่วม แต่ความแข็งแรงของฝายคอกหมูนี้สู้ฝายตะแกรงไม่ได้หากกระแสน้ำแรงมากก็อาจจะ พังทะลายได้

ฝ่ายที่ “กลุ่ม มธบ. รัชปาดันน้ำ” ไปสร้างขึ้นตลอดระยะเวลา 3 ปีนั้น ประกอบด้วยฝ่ายกักเก็บน้ำกึ่งถาวรและฝ่ายชะลอความชุ่มชื้นทุกชนิด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของลำห้วย ลักษณะของหินหรือทรายในร่องห้วย ซึ่งในทางปฏิบัตินั้นก่อนลงมือทำงานก่อสร้างทุกครั้งจะมีการปรึกษาหารือร่วมกันระหว่างผู้วิจัย ทีมงานและคณะตัวแทนชาวบ้านในการกำหนดจุดและประเภทของฝ่ายที่จะทำการสร้าง

ป่าชุมชน เป็นป่าที่ชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษาไว้เพื่อประโยชน์ต่าง ๆ กันไป เช่น ป่าใช้สอยเพื่อหาอาหารจากป่า เลี้ยงสัตว์ หาสมุนไพร ซึ่งเป็นป่าหน้าหมู่บ้านของส่วนรวม ชุมชนมีส่วนในการกำหนดและมีสิทธิในการดูแลรักษาป่าและใช้ประโยชน์ร่วมกัน (ปานจิตร สายรอดำและถนัด ไบยา, 2547:39)

1.7 ประโยชน์ของงานวิจัย

การศึกษาเก็บข้อมูลจากผู้นำชาวบ้านและชาวบ้านดอนไชยตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างฝาย จะทำให้สามารถประมวลได้ถึงคุณประโยชน์ของฝาย ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินการสร้างฝาย ตลอดจนวิธีการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการดำเนินการ เมื่อสรุปประเด็นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริงในภาคสนามแล้วจะทำให้งานวิจัยนี้มีคุณค่าและประโยชน์คือ

1. เป็นการยืนยันว่ากิจกรรมตามแนวพระราชดำรินั้น คนไทยทุกคนสามารถทำได้เพียงแต่ควรทำความเข้าใจในรายละเอียดถึงวิธีการถ่ายทอดพระราชดำริลงไปสู่วิธีการปฏิบัติในภาคสนาม

2. เป็นการจัดการความรู้ (Knowledge Management) คือนำวิธีการปฏิบัติในการสร้างฝายจากประสบการณ์จริงในพื้นที่มาบันทึกให้เป็นองค์ความรู้ เพื่อผู้ที่ประสงค์จะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้แก่

- 2.1 ผู้นำชุมชนและชาวบ้านดอนไชยและหมู่บ้านอื่น ที่ต้องการศึกษาถึงประโยชน์และปรารถนาจะลงมือสร้างขึ้นในอนาคต ตลอดจนบำรุงรักษาฝายที่มีอยู่ให้ใช้ประโยชน์ได้ดีเสมอ

- 2.2 เยาวชนในชุมชนที่ได้รับประโยชน์จากการใช้น้ำประปาภูเขาอันเป็นผลสืบเนื่องจากการสร้างฝาย ได้เรียนรู้เข้าใจและซึมซับในพระราชดำริและได้เห็นผลของการเพียรพยายามปฏิบัติตามพระราชดำริ

- 2.3 อาจารย์ พนักงานและนักศึกษา มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตได้เกิดความรู้สึภาคภูมิใจในการกิจที่ได้ร่วมกันกระทำและหากปรารถนาจะสืบสานต่อไปในกิจกรรมนี้ ก็สามารถใช้งานวิจัยนี้เป็นแนวปฏิบัติได้

3. งานวิจัยนี้เป็นการสร้างวงจรการปฏิบัติในโครงการความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กร (Corporate Social Responsibility-CSR) ซึ่งองค์กร บริษัท หน่วยงานต่าง ๆ สามารถใช้ศึกษาแนวทาง เพื่อการลงมือปฏิบัติจริงต่อไปในอนาคต

4. งานวิจัยนี้ เป็นการประกาศให้สาธารณชนทราบว่า มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์มีเจตนารมณ์ที่แท้จริงในการสนับสนุนกิจกรรมในภาคปฏิบัติร่วมกับชุมชน สังคม เพื่อประโยชน์ต่อสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของนักศึกษา และเพื่อสร้างบัณฑิตที่มีจิตสำนึกสาธารณะสู่สังคม

1.8 ลักษณะทางภูมิศาสตร์และประวัติของ หมู่บ้านดอนไชย

บ้านดอนไชย หมู่ที่ 3 ตำบลศิลาแลง อำเภอปัว จังหวัดน่าน ตั้งอยู่ห่างจากตัวอำเภอปัวไปทางทิศตะวันออกเป็นระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตร มีพื้นที่ทั้งหมด 715 ไร่ มีประชากรทั้งสิ้น 545 คน อาศัยอยู่ใน 160 หลังคาเรือน (ข้อมูลเดือนมกราคม 2554) ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้แก่การปลูกข้าว ข้าวโพด ถั่วลิสง พริกและกระเทียม

ทำเลที่ตั้งในปัจจุบันของหมู่บ้านดอนไชยมีบางส่วนเป็นที่ราบและบางส่วนเป็นเชิงเขา เหนือหมู่บ้านดอนไชยขึ้นไปเป็นเทือกเขาในกลุ่มของดอยภูคาซึ่งเป็นเทือกเขาต้นแม่น้ำน่าน พื้นที่ต่อเนื่องระหว่างหมู่บ้านกับดอยภูคา มีผืนป่าเนื้อที่ 11,025 ไร่ ซึ่งได้มีการทำความเข้าใจร่วมกันระหว่าง ตำบลศิลาแลง กับกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกำหนดให้เป็น ป่าชุมชนศิลาแลง อยู่ในการดูแลรักษาของ ตำบลศิลาแลง โดยมีหมู่บ้านดอนไชยซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับป่ามากที่สุดเป็นกำลังสำคัญ

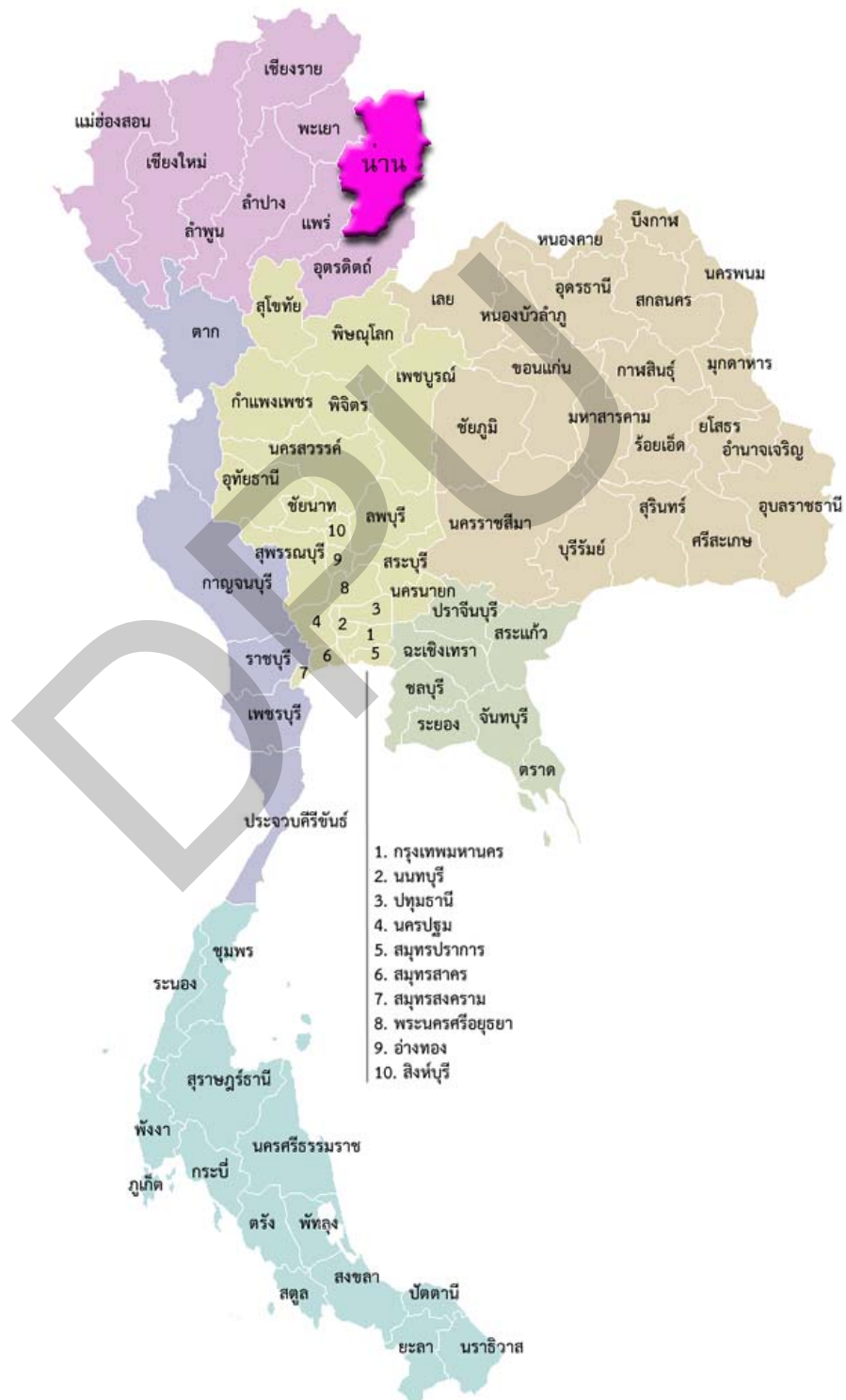
ประชากรทั้งหมดของหมู่บ้านดอนไชยมีเชื้อสายไทลื้อ ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยที่อพยพ มาจากตอนใต้ของประเทศจีนคือเมืองเชียงรุ่ง เบื้องต้นได้ตั้งหมู่บ้านอยู่ริมฝั่งแม่น้ำกุนหลายหลังคาเรือน มีชื่อบ้านว่าบ้านนาหว้าและบ้านหัวฝ้าง แต่ต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติคือกระแสน้ำรุนแรงของแม่น้ำกุนกัดเซาะตลิ่งทำให้หมู่บ้านเสียหายและถูกน้ำท่วม ประมาณ ปี พ.ศ. 2414 จึงได้พากันย้ายขึ้นไปอยู่ห่างจากแหล่งเดิมประมาณ 1 กิโลเมตร ต่อมาได้มีการขยายชุมชนไปอยู่บริเวณเรือกสวนใกล้เทือกเขาภูคาและตั้งชื่อว่าหมู่บ้านดอนไชย ประกอบสัมมาชีพและจรรโลงภาษาและวัฒนธรรมของไทลื้อสืบต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

เนื่องจากชาวบ้านดอนไชยทั้งหมดสืบสานต่อสกุลมาจากแหล่งเดียวกัน มีวัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนศิลปะที่สืบเนื่องกันมานานทำให้เป็นชุมชนที่เข้มแข็ง มีความปรองดองกันจนสามารถร่วมกันสร้างศูนย์วัฒนธรรมไทลื้อขึ้นมา เป็นที่รวมของงานศิลปะพื้นบ้าน เป็นศูนย์สอนอบรมเยาวชนเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมไทลื้อตลอดจนจัดตั้งกลุ่มทอผ้าและเผยแพร่ผลิตภัณฑ์ผ้าทอลายน้ำไหลไทลื้อที่สวยงามและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

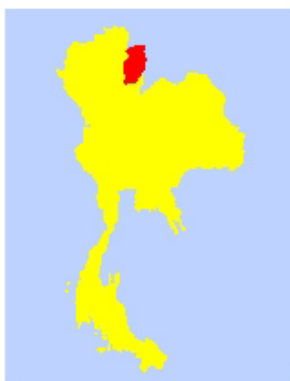
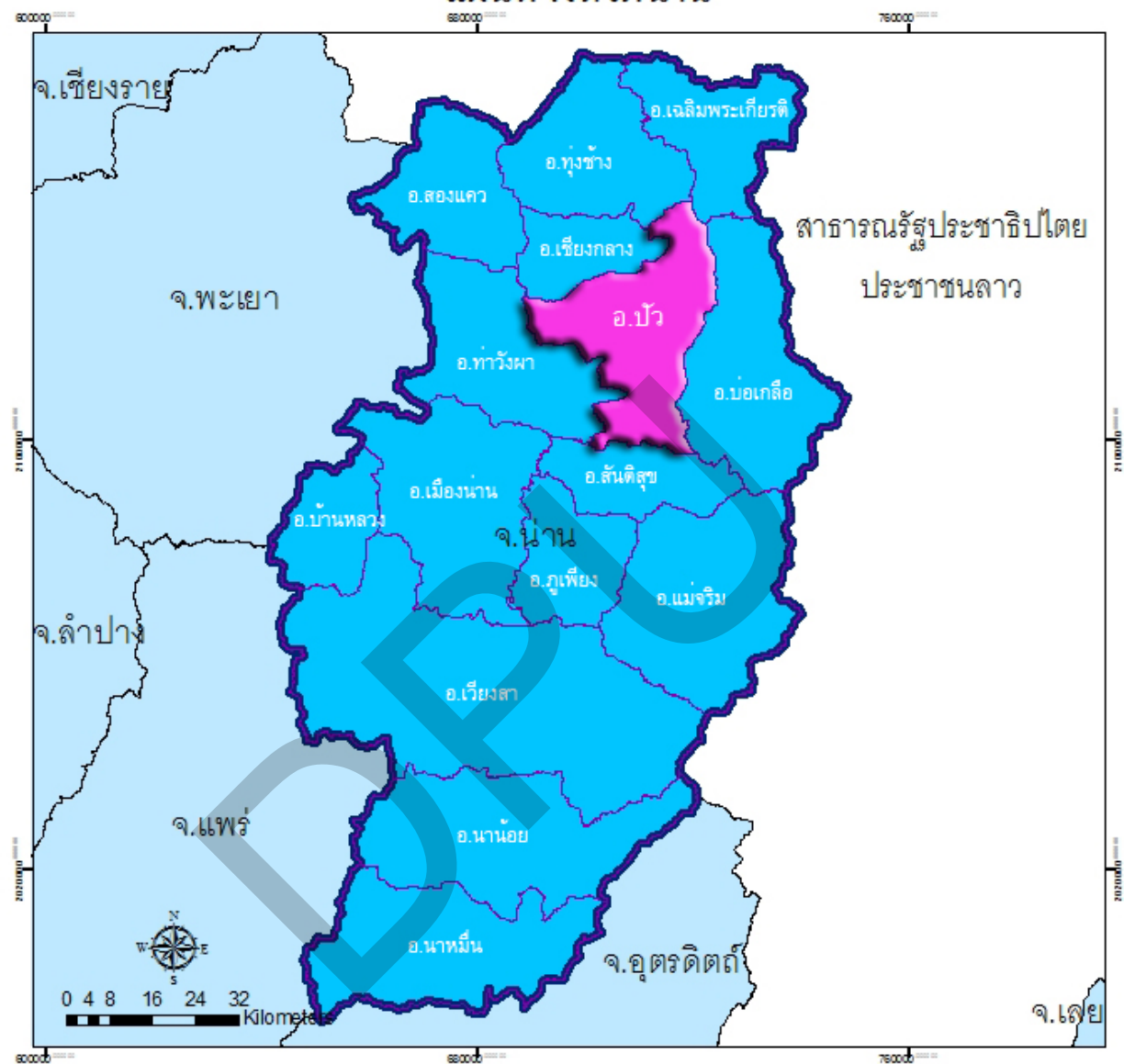
ชาวบ้านดอนไชย มีความตื่นตัวและเข้าใจถึงความผูกพันของชุมชนกับป่าและน้ำเป็นอย่างดีและมีวิถีชีวิตที่อิงอาศัยอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติมายาวนาน จึงมีความสนใจในการรักษาป่าและแหล่งน้ำอยู่เสมอ และมีส่วนร่วมกับหมู่บ้านอื่นของตำบลศิลาแลงในการกำหนดเขตป่าชุมชนของตนเอง เพื่อชาวบ้านทุกคนจะได้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์และอยู่ร่วมกับป่าให้นานที่สุด ป่าชุมชนศิลาแลง เป็นป่าที่มีลำห้วยหลายสายที่ไหลลงสู่แม่น้ำกุน เป็นสายน้ำแห่งการเกษตรของอำเภอบัวลำภูแล้วไหลลงสู่แม่น้ำน่านอันเป็นแม่น้ำหลักสายหนึ่งของเจ้าพระยาที่หล่อเลี้ยงลุ่มน้ำภาคกลางตลอดจนกรุงเทพมหานคร

การสร้างฝายต้นน้ำลำธารของ “กลุ่มมธบ.รักษาดันน้ำ” ในโครงการฝายถวายเป็นการ ทำงานร่วมกับชาวบ้านดอนไชยตลอดระยะเวลาสามปีของการทำงานร่วมกันได้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้ เรื่องฝาย เพื่อปกป้องป่าจากความแห้งแล้งด้วยการ “ปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก” ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งในการสร้าง ป่าเปียก (Wet Fire Break) อันเป็น “กลยุทธ์การพัฒนาป่าไม้ โดยใช้ทรัพยากรน้ำเข้ามาช่วยในการสร้าง แนวป้องกันไฟ เพื่อป้องกันไฟไหม้ป่าในระยะยาว” (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2545:53) และยังได้ร่วมกันคิดสร้างประปาภูเขาสู่หมู่บ้าน เพื่อให้เป็นการ อำนวยความสะดวกบนพื้นฐานความคิดเรื่องการประหยัดและพอเพียงอีกด้วย

แผนที่ประเทศไทย

แผนที่จังหวัดน่าน

คำอธิบายสัญลักษณ์

- ขอบเขตอำเภอ
- ขอบเขตและพื้นที่จังหวัดน่าน
- ขอบเขตจังหวัดและพื้นที่ประเทศไทย

แผนที่แสดง บ้าน ดอนไชย ต. ศีลาแลง อ. ปัว

หมู่บ้านดอนไชย

